

AZERBAIJAN IN INDEPENDENCE PROCESS AND EFFECTS OF THE JUNE COUP ON FOREIGN POLICY*

Yazar / Author: Teach. Asst. / Öğr. Gör. İrfan SANCAK¹

Abstract

The disintegration of the USSR in 1991 caused significant changes in the international system. The system came to an end and new independent states emerged. The states, in accordance with their geographical, economic, historical and political conditions, lived their independence process in a different way. The Azerbaijani Republic, one of these states, has suffered especially because of the problems it has had with its oil resources and Armenians. The purpose of the research in this framework is to reveal the problems that Azerbaijan faced in this process and the effects of the June coup that took place during this period on Azerbaijani foreign policy. For this purpose, Abulfaz Elchibey period and Heydar Aliyev period following it were compared. Elchibey, who is a full Turkish nationalist, tried to carry out the relationship between Azerbaijan and Turkey in this framework. Political inexperience and ignoring world realities caused his rulership to be short-term and caused Azerbaijan not to have stability. On the other hand, Aliyev, who is a highly experienced politician, exterminated his opponents inside and strengthened his power while politicizing himself after his presidency and the foreign policy was highly realistic as opposed to Elchibey. In order to make Elchibey's foreign policy of romantic nationalism more clear, some of his important actions in terms of his position in domestic politics were also included in this work. Even though the foreign policies of Elchibey and Aliyev have been studied in the periodical studies, these studies were handled in their own terms mostly without comparison. In this study, which aims to contribute to the elimination of this situation which is seen as a shortage, a scanning model was used and books and articles as well as periodical newspaper archives were utilized.

Key Words: Azerbaijan, Abulfaz Elchibey, Heydar Aliyev, June Coup

BAĞIMSIZLIK SÜRECİNDE AZERBAIJAN VE HAZİRAN DARBESİNİN DIŞ POLİTİKAYA ETKİLERİ

Özet

SSCB'nin 1991 yılında dağılması uluslararası sistemde önemli değişikliklere sebep olmuştur. İki kutuplu sistem sona ermiş ve ortaya yeni bağımsız devletler çıkmıştır. Söz konusu devletler, içinde buldukları coğrafi, ekonomik, tarihi ve siyasi şartlara göre bağımsızlık sürecini farklı şekillerde yaşamıştır. Bu devletlerden biri olan Azerbaycan Cumhuriyeti özellikle sahip olduğu petrol kaynakları ve Ermenilerle yaşadığı sorunlar sebebi ile bu süreci sancılı geçirmiştir. Bu çerçevede araştırmanın amacı Azerbaycan'ın bu süreçte karşılaştığı sorunları ve bu dönemde yaşanan Haziran Darbesi'nin Azerbaycan dış politikasına etkilerini ortaya koymaktır. Bu maksatla Ebülfez Elçibey dönemi ile onu takip eden Heydar Aliyev dönemi karşılaştırılmıştır. Tam bir Türk milliyetçisi olan Elçibey, Azerbaycan – Türkiye ilişkilerini de bu çerçevede yürütmeye çalışmış, politik tecrübesizliği ve dünya gerçeklerini görmezden gelmesi hem iktidarının kısa süreli olmasına hem de Azerbaycan'ın istikrara kavuşamamasına sebep olmuştur. Aliyev ise oldukça tecrübeli bir politikacı olarak devlet başkanı olmasının ardından takip ettiği dikkatli politikayla içerde muhaliflerini saf dışı bırakıp iktidarını sağlamlaştırırken dış politikada da Elçibey'in aksine son derece realist davranmıştır. Elçibey'in romantik milliyetçi dış

* Bu makale 20-21 Mayıs 2017 tarihlerinde Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi tarafından düzenlenen Uluslararası Yönetim, Ekonomi ve Politika Kongresi'nde (ICOME'17) sunulan özet tebliğden türetilmiştir.

¹ Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fındıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, irfan.sancak@erdogan.edu.tr.

politikasını daha anlaşılır kılmak için onun iç politikadaki konumuz açısından önemli bazı icraatlarına da bu çalışmada yer verilmiştir. Dönemi ele alan çalışmalarda her ne kadar Elçibey'in ve Aliyev'in dış politikaları çalışılmışsa da bu çalışmalarda çoğunlukla karşılaştırma yapılmaksızın her iki dönem kendi içinde ele alınmıştır. Bir eksiklik olarak görülen bu durumun giderilmesine katkı sağlamayı amaçlayan bu çalışmada yöntem olarak tarama modeli kullanılmış, kitap ve makalelerin yanı sıra dönemin gazete arşivlerinden de faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Ebülfez Elçibey, Haydar Aliyev, Haziran Darbesi

1. Giriş

Azerbaycan yüz ölçüm ve nüfus itibarı ile görece küçük bir ülke olarak tanımlanabilir. Ancak dünya üzerinde bulunduğu konum ve kaynakları Azerbaycan'ı önemli bir ülke yapmaktadır. Azerbaycan geçmişten beri dünya politikasında önemli yerleri olan Türkiye, İran ve Rusya'nın birleştiği noktada, tarihi İpekyolu üzerinde yer almaktadır. İki kutuplu uluslararası sistemde kutupların sınırdış olduğu bölgelerden biri olan Kafkasya, iki kutuplu sistemin sona ermesinden sonra zaman zaman sıcak çatışmaların yaşandığı bir bölge olmuştur. Brzezinski (1997: 179) Azerbaycan'ı "jeopolitik bir eksen, Hazar Denizi ve Orta Asya'nın zenginliklerini barındıran şişenin denetimini sağlayan bir mantar" olarak tanımlamaktadır. Ona göre Azerbaycan'ın Moskova'nın hâkimiyeti altına girmesi durumunda Orta Asya devletlerinin bağımsızlığı neredeyse anlamsız hale gelecektir (Brzezinski, 1997: 72). Bu ifadeler Azerbaycan'ın bulunduğu konum itibarı ile bölge ve dünya için önemini net bir şekilde vurgulamaktadır.

Azerbaycan'ın jeopolitik konumunun yanında bir başka önemli özelliği enerji kaynaklarıdır. Dünyada modern anlamda ilk petrol üreticisi ve ihracatçısı olan Azerbaycan'ın ("Doğal gaz üretimi", t.y.) günümüzde, kanıtlanmış 7 milyar varillik petrol ve 1,291 trilyon m³ doğal gaz rezervi vardır. 2015 yılı itibarı ile 17 aktif petrol alanından günlük ortalama 786,7 bin varil petrol çıkarılmış, aynı dönemde Azerbaycan'ın dünya piyasasına sunduğu yıllık doğal gaz miktarı 19,365 milyar m³ olmuştur ("Annual Statistical Bulletin 2016", 2017).

Yukarıda sözü edilen jeopolitik konum ve petrol kaynakları Azerbaycan için bir yandan avantaj olurken öbür yandan bu etkenlerin ve tarihi mirasın bir sonucu olarak bağımsızlık süreci diğer eski SSCB üyesi ülkelerden daha sancılı yaşanmıştır. Bağımsızlığın ilk dönemlerinde yaşanan iktidar mücadelelerini ve günümüzde halen devam eden Dağlık Karabağ gibi sorunları ele alırken bu etkenleri göz önünde bulundurmamak konunun anlaşılır olması açısından bir zorunluluktur.

2. SSCB'nin Dağılma Süreci Ve Azerbaycan'ın Bağımsızlığı

Gorbaçov'un SBKP Genel Sekreteri olduğu 1985 yılında SSCB teknolojik geri kalmışlık ve buna bağlı ekonomik bunalımla karşı karşıyaydı. Ekonomiyi düzeltmek için 1986 yılında perestroyka (yeniden yapılanma) politikası uygulamaya konuldu. Perestroykayı siyasette açıklık anlamına gelen glasnost takip etti. Aslında sisteme işlerlik kazandırmak amacıyla yürürlüğe konulan bu politikalar bir süre sonra SSCB sistemine nihai darbeyi vurdu (Çin Halk Cumhuriyeti ve SSCB'de Reformlar, 1988: 1685-1689).

Glasnost politikası ile nispeten özgürleşen politik ortamda SSCB'yi oluşturan milletler komünizme körü körüne bağlılığı sorgulamaya başladılar. Diğer taraftan SSCB içinde Rusların diğer milletleri sömürdüğü şeklinde yaygın bir kanaat oluştu ve bu kanaat milliyetçi akımlara sebep oldu (Tellal, 2010: 160). Azerbaycan da bu akımın

dışında kalmadı. 1988 yılında Bakü Âlimler Derneği tarafından bir politik hareket olarak Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) kuruldu ve 16 Temmuz 1989'daki ilk kurultayda Ebülfez Elçibey AHC'nin ilk genel başkanı seçildi (Mollaer, 2004: 63-78). Elçibey gibi bir Türk milliyetçisinin başkan seçilmesi AHC'nin takip edeceği milliyetçi politikayı da gösteriyordu. Zira 1960'lı yıllardan itibaren yürüttüğü faaliyetler Elçibey'in Azerbaycan'daki SSCB hâkimiyetine karşı bakışının son derece olumsuz olduğunu net bir şekilde ortaya koymuştu. Elçibey'in bu faaliyetlerine aşağıda değinilecektir.

Bu dönemde Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki küllenmiş sorunlar da yavaş yavaş alevlenmeye başladı. 18 Kasım 1987'de Moskova'daki Ermeni danışmanlardan Aganbergian Azerbaycan yönetimindeki Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin Ermenistan'a katılması gerektiğini ileri sürdü (Şimşir, 2011: 90-91). 140 üyesinden 110'u Ermeni olan Karabağ Meclisi Şubat 1988'de Karabağ'ın Ermenistan'a katılmasına karar verdi (Armaoğlu, (t.y.): 937). SSCB Yüksek Sovyeti, Karabağ Meclisinin Ermenistan'a katılma yönünde aldığı kararı kabul etmeyerek 18 Temmuz 1988'de Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'ın bir parçası olarak kalmasına karar verdi, Ocak 1989'da ise Dağlık Karabağ'ı doğrudan merkeze bağladı (Aydın, 2010: 401). Yaşanan şiddet olaylarında onlarca Azerbaycan Türkü öldürülürken yüz binlercesi Karabağ'dan sürüldü (Şimşir, 2011: 90-91). SSCB döneminde bir süreliğine dondurulmuş halde bekleyen tarihî Ermeni sorunu yeniden etkin hale geliyordu. Bu sorun daha uzun yıllar Azerbaycan'ın kanayan yarısı olmaya ve dış politikasının en önemli sorunlarından biri olmaya devam edecekti.

1990 yılı Ocak ayı başlarında resmi bir ziyaret için Türkiye'de bulunan Azerbaycan Başbakanı Ayaz Muttalibov bir gazeteye verdiği röportajda SSCB'de artık "yeniden yapılandırma, eşitlik ve demokratikleştirme müessesesinin işlemeye başladığını" belirtmişti ("Azeriler Ermeni'yle savaşmaz", 1990). Bu açıklamanın üzerinden bir hafta geçmeden, bölgedeki kontrolü tamamen kaybetmekten korkan Moskova yönetimi, 15 Ocak 1990'da Bakü'de olağanüstü hal ilan etti. 19 Ocak gecesi Sovyet ordusu Bakü'ye girdi ve katliam yaptı. Birincisinden yaklaşık 70 yıl sonra gelen bu işgalde yüzlerce ölü ve yaralı vardı. Çok sayıda kişi de gözaltına alındı. Silahlı olmayan Azerbaycan halkı pasif direnişe geçerek Komünist Parti'den toplu istifalarla tepkisini gösterdi (Şimşir, 2011: 90-151). SSCB yönetimi tepkileri yatıştırmak için Azerbaycan Komünist Partisi Birinci Sekreteri Vezirov'u görevden alarak yerine Ayaz Muttalibov'u atadı. Bağımsız bir devlet olmayan Azerbaycan'da bu makam en üst yönetici pozisyonuydu.

Ancak bu göstermelik değişiklik Azerbaycan muhalefetini tatmin etmekten uzaktı. AHC önderliğinde diğer muhalif hareketlerin de katılımıyla ortaya çıkan Demokratik Azerbaycan Seçim Bloku 10 Temmuz 1990'da bir bildiri yayımlayarak; bağımsızlık, toprak bütünlüğünün ve halkın güvenliğinin sağlanması, insan hakları ve ekonomik-sosyal çoğulculuğun sağlanması gibi taleplerini açıkladı (Ünal, 2000: 2). Muhalefete yönelik baskıların artması üzerine AHC ile iktidar arasındaki ilişkiler gerildi ve halk olağanüstü halin kaldırılması, ulusal savunma gücü oluşturulması, Komünist Partisi'nin feshi ve bağımsızlık talepleriyle tekrar gösterilere başladı. Baskılar karşısında Muttalibov geri adım atmak zorunda kaldı. 30 Ağustos'ta toplanan Azerbaycan Yüksek Sovyeti olağanüstü halin kaldırılması ve ulusal savunma gücünün oluşturulması kararlarını alırken Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan eden bildiriye de kabul etti. Bu, henüz tam bağımsızlık anlamına gelmiyordu ama bu yolda atılmış çok önemli bir adımdı (Cafersoy, 2001a: 31, 32).

Muhalefete karşı Moskova'nın desteğini arkasına alan Muttalibov 8 Eylül'de ani bir seçime gitti. Seçimleri Boykot eden AHC'nin verilerine göre Bakü'de sadece % 20 oranında katılım olan seçimden resmi rakamlara göre % 98,5 oy alan Muttalibov galip çıktı. Ama SSCB ömrünü tamamlamak üzereydi ve bu Azerbaycan'dan da görülebiliyordu. Azerbaycan Yüksek Sovyeti 18 Ekim'de tam bağımsızlık kararı aldı. Azerbaycan'da bu gelişmeler yaşanırken 8 Aralık 1991'de SSCB resmen dağıldı ve yerine Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) kuruldu. 21 Aralık 1991'de Alma-Ata'da yapılan toplantıda Baltık Devletleri dışındaki eski SSCB devletleri bu oluşuma katıldıklarını ilan ettiler. Azerbaycan da BDT Beyannamesi'ne katılan devletler arasındaydı. Muhalefet SSCB'nin devamı niteliğindeki bu oluşuma katılmayı ciddi bir biçimde eleştirdi. AHC lideri Elçibey'e göre bu, geleceği olmayan bir oluşumdu (Cafersoy, 2001a: 32,33,39). Bağımsızlık kararı 29 Aralık'ta yapılan referandumla onaylandı ve Azerbaycan halkı ilkinden yaklaşık yetmiş yıl sonra bağımsız devletine kavuştu. Ancak çözülmesi gereken siyasi, askerî, ekonomik sorunlar vardı ve Azerbaycan'ın içinde bulunduğu şartlarda bunları çözmek hiç de kolay değildi.

Azerbaycan yönetimi 26 Kasım 1991'de özerkliğini kaldırarak Dağlık Karabağ'ı doğrudan Azerbaycan'a bağlamış, Karabağ Ermenilerinin bu karara karşılığı 10 Aralık 1991'de bağımsızlık kararı almak olmuştur (Aydın, 2010: 401). Bu gelişmelerle gerilen ortamda 25-26 Şubat 1992'de Ermeniler Hocalı'ya saldırarak büyük bir katliam yaptılar. Azerbaycan resmi kayıtlarına göre 106'sı kadın ve 83'ü çocuk olmak üzere 613 kişi katledildi. Ayrıca yüzlerce yaralı vardı ve 1.275 kişi de rehlin alınmıştı. Ermenilerin yaptığı bu katliama Rusya'nın 366. Motorize Alayının katılmış olması olayın bir başka vahim boyutuydu (Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi 24.02.2012 tarihli toplantı tutanağı). Rusya, SSCB sonrası dönemde BDT'nin kurulmasıyla bölgeden kolayca vazgeçmeyeceğini göstermişti. Bu katliamdaki payı ile de takip edebileceği politikanın şeklini ve acımasızlığını ortaya koydu. Azerbaycan'la Ermeniler arasında yaşanan soruna Rusya'nın yaklaşımı sonraki yıllarda da bu politikaya uygun gelişti.

Bütün bu yaşananlara rağmen Muttalibov'un BDT Ortak Savunma Anlaşması'na imza atması muhalefeti sertleştirdi. Artan baskılar karşısında Muttalibov görevinden istifa etti ve yetkileri Meclis Başkanı Yakup Mammadov'a geçti (Cafersoy, 2001a: 41,42).

Muttalibov'un dış politikası genel olarak Rusya yanlısı olarak görülebilir ancak Türkiye ve İran'ı da bütünüyle göz ardı ettiği söylenemez. Onun döneminde Türkiye ile yapılan karşılıklı ziyaretler sonucunda Azerbaycan ve Türkiye halkları arasındaki "tarih ve kültür, gelenek ve dil yakınlığının ve mevcut akrabalık bağlarının çok yönlü bir işbirliğinin geliştirilmesi için gerekli zemini oluşturduğuna dair inanca" vurgu yapılarak 24 Ocak 1992 tarihinde Ankara'da "Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Anlaşması imzalandı (Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında... 1992). Diğer taraftan Muttalibov devlet başkanı sıfatıyla ilk resmi ziyaretini İran'a yaptı ve sonrasında Şubat 1992'de İran Devrimi kutlamalarına oldukça kalabalık bir heyetle katıldı. Muttalibov burada yaptığı "Doğu ve Batı Azerbaycan'ın birleşmesinin mümkün olmadığı" açıklamasıyla İran'ın endişelerini gidermeye çalıştı (Durdular, 1995: 128). Muttalibov'un bu icraatları yönetiminin Rusya'ya yakın ancak bölgenin diğer aktörlerini de görmezden gelmeyen bir anlayışa sahip olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Mammadov iktidarı döneminde Muttalibov taraftarları yönetimde etkinliklerini sürdürüyorlardı. Ermenilerin yeni toprakları ele geçirmesi üzerine Azerbaycan yönetiminin muhalefetle olan ilişkileri daha da gerildi ve yönetim 7

Haziran'da seçimlere gitme kararı aldı. Ancak Muttalibov taraftarları, parlamentonun Muttalibov'u tekrar göreve getirmesini sağlamak amacıyla Yüksek Sovyet önünde gösterilere başladılar. Baskılar karşısında Yüksek Sovyet 14 Mayıs'ta olağanüstü toplanarak Muttalibov'un istifasının kabul edildiği kararı ve seçim kararını iptal etti. Aynı gün AHC merkezi önünde yapılan mitingde yapılanın darbe girişimi olduğu ilan edilerek halka anayasal düzeni koruma çağrısı yapıldı. Bu mitingle harekete geçen ve askerlerin de desteğini alan halk Yüksek Sovyet'i işgal etti. 18 Mayıs'ta yapılan Yüksek Sovyet toplantısında Mammadov'un yerine AHC üyesi İsa Gambarov Yüksek Sovyet Başkanı oldu (Cafersoy, 2001a: 42-45). Bu durum bir yandan Azerbaycan politik çevresinde AHC'nin pozisyonunu güçlendirirken bir yandan da kısa süre sonra yapılacak olan seçimin sonuçları hakkında ipucu veriyordu.

Nihayet Azerbaycan'da Devlet Başkanlığı için ilk serbest seçim 7 Haziran 1992'de yapıldı. 3,9 Milyon kayıtlı seçmenin oy kullandığı seçimleri beklendiği gibi % 60 oranında oy alan Elçibey kazandı. Elçibey katı bir Rusya karşıtı ve tam bir Türk Milliyetçisiydi. Bu özellikleri kısa süren iktidarı boyunca etkisini gösterecekti (Armaoğlu, (t.y.): 938).

3. Azerbaycan'da Elçibey Dönemi

Azerbaycan tarihinde önemli bir yere sahip olan Ebülfez Elçibey 24 Haziran 1938'de Nahcivan'da doğdu. 1957-1962 yılları arasında Azerbaycan Devlet Üniversitesi Doğu Dilleri Enstitüsü'nde Arapça eğitimi alan Elçibey öğrenciliği sonrasında görevli olarak gittiği Mısır'dan 1964 yılında döndü ve güvendiği yakın arkadaşlarıyla bağımsızlık için örgütlenme çalışmalarına başladı. Tecrübesiz olmalarına rağmen 1974-75 yıllarında üniversite gençliğini harekete geçirmeyi başardılar. Tabii bu faaliyetleri KGB tarafından izlenmekteydi. 1975 yılı başında Elçibey, SSCB aleyhine propaganda yaptığı gerekçesiyle tutuklandı ve iki yıl sonra şartlı salıverildi. Bundan sonraki hayatı da bağımsızlık mücadelesiyle geçecekti. Ermenilerin Karabağ, Ermenistan ve Azerbaycan'da uygulamaya koyduğu "Türksüzleştirme ve katliam" hareketi üzerine Kasım 1988'de açık hava toplantılarını başlattı. 1989'da Azerbaycan Halk Cephesi'nin kurulması ve Elçibey'in başkan seçilmesiyle Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesi hız kazandı (Er, 2010: 82-83). Sonrasında gelişen olaylar sonucunda yukarıda anlatıldığı şekilde Azerbaycan bağımsızlığını kazandı ve 7 Haziran 1992'de yapılan seçimle Elçibey demokratik seçimle gelen ilk Azerbaycan Devlet Başkanı oldu. Azerbaycan'ın bağımsızlığının gerçekte bu dönemle başladığı söylenebilir.

Elçibey kendisini iktidara taşıyan 14 Mayıs Mitinginde yaptığı konuşmayla iktidarında izleyeceği dış politikaya dair açık mesajlar verdi. Muttalibov'un yeniden devlet başkanlığına getirilmesi gayretini "Moskova'nın eliyle tezgâhlanan bir darbe" ve bu iş için uğraşanları "cunta" olarak niteleyen Elçibey, Yüksek Sovyet'te alınan bu yöndeki kararları tanımayacaklarını ilan etti. Elçibey'in yüzünün Moskova'ya dönük olmayacağı açıldı (Şimşir, 2011: 330-331). Bu konuşmanın devamında bağımsızlık vurgusu yapan Elçibey konuşmasını "Ya istiklal ya ölüm" sloganıyla bitirdi. Meydandaki kalabalık da yaptıklarıyla ve sloganlarıyla adeta bütün dünyaya mesaj veriyordu. Miting İstiklal Marşı ve "Türkiye, Türkiye" sloganlarıyla devam etti. Bir yandan sürekli Mehter Marşı çalınırken diğer taraftan Halk Cephesi binası ve çevre binalar Türk bayraklarıyla süslendi. Bir ara AHC balkonundan bir Atatürk posterini sarkıtılması üzerine bu sefer "Atatürk, Atatürk" tezahüratları yükseldi (Şimşir, 2011: 330-331). Öyle görünüyordu ki Demir Perde'nin duvarları Türkiye ile Azerbaycan'ın sadece fiziksel birlikteliğini engelleyebilmişti.

Elçibey ilk yurtdışı gezisini çok erken bir tarihte, göreve başlamasından sadece sekiz gün sonra, 24-27 Haziran 1992'de Türkiye'ye yaptı. 26 Haziran'da TBMM'de yaptığı konuşma Elçibey'in Türkiye'yi nasıl gördüğünü ve nasıl bir Azerbaycan-Türkiye ilişkisi hayal ettiğini ortaya koyuyordu. Bu konuşmasının başında Elçibey "Bizim Kâbe'miz Ankara'dır. Çünkü dünyadaki bütün Türklerin hür, bağımsız, Türk adını taşıyan, büyük ve tek devleti Türkiye Cumhuriyeti Devleti'dir" diyordu. Aşağıdaki cümleler de yine bu konuşmadan alıntıdır: "... dünyada Türk bayrakları arasında yerini alamamış, bu gün doğulmakta olan bayraklar, sancaklar doğulacaktır. O Sibir'den, o Çin'den, o Hindistan'dan... Biz mücadeleye başladığımızda benden "ne yapacaksınız" diye sorduklarında, demiştim ki, öncelikli yolumuz Mustafa Kemal'in yoludur. Sonra da devletimizi kuracağız... Bu bir mücadeledir. Biz bu yolda yürüyeceğiz ve öğreneceğiz. Parlamento sistemini de Türkiye'den örnek alacağız... Özgürlüğümüzle yetinmeyip, özgür olmak uğrunda mücadele veren bütün Türk halklarına, Müslüman dünyasına elimizden gelen yardımı sağlayacağız". Mecliste bu konuşmayı yapan Elçibey Anıtkabir ziyaretinde anıt özel defterine "Ey büyük Türk'ün büyük komutanı, sizi ziyaret etmekle kendim ve milletim adına şeref duydum" yazıp altına "Senin askerin Ebülfeyz Elçibey" imzasını attı (Er, 2010: 86-87).

Bu dönemde alfâbeden televizyon programlarına kadar bir "Azerbaycan'ın Türkiyeleştirilmesi" programı uygulandı. Kimlik kartlarına bile Azerbaycanlı yerine Türk yazıldı. Ancak bu politika halkın bir bölümünü rahatsız etti ve gösterilere sebep oldu (Erkin, 2013: 9). Elçibey henüz iktidarını sağlama almadan ciddi ve riskli adımlar atıyordu. Azerbaycan'ın sınır komşuları olarak Rusya ve İran gibi onun iktidardan pek de hoşlanmayan iki devlet varken iç politikada da bu tür adımlar atması tecrübe eksikliğini gösteriyordu.

Elçibey'i iktidara taşıyan seçim sonuçları Türkiye'de genel olarak sevinçle karşılanırken İran ve Rusya Elçibey'in seçilmesinden rahatsızdılar. Rusya'nın endişesi milliyetçi Elçibey yönetimindeki Azerbaycan'ın izleyeceği bağımsız politikalarla Rusya'dan ve henüz pek de sağlam olmayan Bağımsız Devletler Topluluğu'ndan uzaklaşmasıydı. Elçibey'in danışmanlarından Fazıl Mustafayev'in iktidara geldiklerinde BDT'den çekileceklerini açıklaması bu endişenin yersiz olmadığını açık bir göstergesiydi ("BDT'de Azerbaycan alarmı", 1992). Konuya İran açısından bakıldığında aynı rahatsızlık farklı bir sebebe dayanıyordu. İran nüfusunun önemli bir kısmını Azerbaycan Türkleri oluşturmaktaydı ve bu sebeple Elçibey gibi milliyetçi bir liderin yöneteceği Azerbaycan İran'ın çıkarlarına uygun değildi. Elçibey adeta kuşatılmıştı.

Elçibey iktidara gelene kadar Rusya Azerbaycan'ın dış, ekonomik ve güvenlik politikasında büyük ve ayrıcalıklı bir yere sahipti. Bu durum tarihi ve psikolojik sebeplerin yanı sıra Muttalibov'un kişiliği ile de ilgiliydi. SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan fırsat döneminde Muttalibov Azerbaycan'ın bağımsızlığından ziyade kendi makamıyla ilgili görünüyordu. Kendisinin başında bulunacağı, her şeyiyle Rusya'ya bağımlı olacak yarı bağımsız bir Azerbaycan düşüncesi Muttalibov için cazipti (Cabbarlı ve Abdullayeva, 2009: 79). Ancak Elçibey'in iktidara gelmesiyle Azerbaycan'ın yönü ciddi bir sapma gösterdi. Onun döneminde izlenen dış politikaya genel olarak bakıldığında bu politikada Türkiye'nin son derece önemli bir yer tuttuğu, Batı yanlısı bir politika anlayışının benimsendiği; Rusya ve İran'la olan ilişkilerin ise genelde sorunlu bir seyir takip ettiği görülmüştür.

Rusya ile olan ilişkilerinde Elçibey'in özellikle şu konulara ağırlık verdiği görülmekteydi: Rusya'nın sürekli baskısından kurtulmak için Rus Ordusunun Azerbaycan'dan çıkarılması ve Rusya kontrolündeki BDT'ye üyeliğin reddi; Karabağ

sorununda Rusya'nın etkisinin kırılması için konunun uluslararası alana taşınması; Rusya ile ilişkilerin eşit haklara sahip devletler biçiminde yürütülmesi, bu bağlamda petrol ve gazın Rusya'dan bağımsız pazarlanması (Cafersoy, 2001a: 97). Bu istekler bağımsız bir devlet için son derece normal kabul edilebilir. Ancak Rusya'nın çıkarları ve bölgenin hassas dengeleri dikkate alındığında bu normal isteklerin gerçekleşmesinin kolay olmayacağı görülmüyordu.

Azerbaycan'ın yeni yönetimi Rus ordusunun ülkeden çıkarılması konusunda kararlıydı. Ancak ilk aylardaki gelişmeler bunun tam zıddı bir duruma yol açtı. Elçibey'in iktidara gelmesiyle Ermenilere karşı saldırıya geçen Azerbaycan ordusu geri çekilmeye, yeni yerleşim yerleri Ermenilerin eline geçmeye başladı. Bu başarısızlık Elçibey'e karşı hem parti dışından hem de AHC içinden muhalefeti artırdı. Bu arada Azerbaycan'la Rusya arasında imzalanan anlaşmayla Azerbaycan Milli Ordusunun olmaması gerekçe gösterilerek, Azerbaycan'ın Türkiye ve İran sınırlarını Rus ordusunun koruması kabul edildi ("Bakü'de Siyasi Hava Gergin", 1992). Elçibey'in izlediği politikayla taban tabana zıt olan bu anlaşmanın iç ve dış baskının bir sonucu olduğuna şüphe yoktur. Diğer taraftan anlaşmaya konu edilen sınırların Azerbaycan'ın işgal altındaki Ermenistan sınırını değil herhangi bir tehdit bulunmayan Türkiye ve İran sınırları olması aslında bir koruma niyetinin olmadığını belli ediyordu. Zaten kısa bir süre sonra AHC yönetimi Azerbaycan'daki Rus askerlerinin ülkeden tamamen çekilmesini ve çekilirken bütün silahlarını da bırakmalarını istedi. Elçibey yönetimi bu konuda son derece kararlıydı ve geri adım atmadı. Bu kararlı politika 1993 yılı Mayıs ayı sonunda son Rus birliklerinin Azerbaycan'dan çekilmesini sağlayacaktı. Ancak silah ve teçhizatları Azerbaycan yönetimine değil kısa bir süre sonra darbe yapacak olan Suret Hüseyinov'a bıraktılar (Yunusov, 2003: 14). Yani Rusya Azerbaycan'dan çekilmek zorunda kaldı ama bu arada Elçibey'den intikam almak için gerekli ortamı da hazırladı.

Elçibey'in Devlet Başkanlığı döneminde Azerbaycan'la sorunlu ilişkiler yaşayan bir başka devlet İran oldu. Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilk dönemlerinde iki ülke politikacılarının karşılıklı ziyaretleriyle nispeten sorunsuz bir görüntü sergileyen Azerbaycan – İran ilişkileri Elçibey'in iktidara gelmesiyle farklı bir şekil aldı. İran-Azerbaycan ilişkileri daha eski dönemlere dayansa da iki ülke arasındaki ilişkilerde günümüze kadar süregelen sorunların temeli 19. yüzyıldaki iki İran-Rusya savaşında ve bunların sonrasında imzalanan anlaşmalardaydı. Bu dönemde imzalanan iki anlaşma (Gülistan [1813] ve Türkmençay [1828]) ile Azerbaycan toprakları Aras Nehri sınır olmak üzere İran ve Rus Çarlığı arasında bölüşülmüştü. O günden beri Aras Azerbaycan Türkleri için ayrılığın sembolü oldu (Souleimanov ve Ditrych 2007: 102). Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte İran hâkimiyetindeki Güney Azerbaycan'da yaşayan ve sayıları Azerbaycan'ın nüfusundan bile fazla olan Azerbaycan Türkleri Elçibey'in gündemine girdi. Elçibey'in "İran'da 23 milyon Türk var. Onların insan haklarını istemek kabahat mi? ... Benim için Tebriz yolları da bir düştür" şeklinde ifade ettiği (Kohen, 1997) "bütün Azerbaycanlıları bir devlet çatısı altında toplama" düşüncesi her ne kadar İran'daki Azerbaycanlılar üzerinde fazla etkili olmadıysa da İran'da Elçibey sonrasında da sarkan sürekli bir potansiyel tehdit algılamasına neden oldu (Souleimanov ve Ditrych, 2007: 104). İran'a göre Elçibey "Türkiye ve ABD'nin Orta Asya ve Kafkaslarda hegemonya kurma politikalarına bağlı" bir liderdi ("İran'dan Elçibey'e Suçlama", 1992). Başka konularda olduğu gibi bu konuda da modern dış politika anlayışına aykırı bir şekilde çok açık sözlü olması ve düşüncelerini çekinmeden ifade etmesi Elçibey'in dürüstlüğü kadar tecrübesizliğini de gösteriyordu.

Hazar kaynaklarının paylaşımındaki uyumsuzluk iki ülke arasındaki sorunların ekonomik boyutunu oluşturuyordu. Azerbaycan halkının büyük kısmının da İranlılar gibi Şii olması, ancak devletin laik yapısı ve halkın dini İranlılara göre çok daha yüzeysel ve kimlik düzeyinde yaşıyor olması, Şii nüfusun yerleşik olduğu yerleri doğal yayılma alanı olarak gören İran'la Azerbaycan arasındaki bir diğer sorundu. Ayrıca Azerbaycan'la olduğu kadar diğer komşusu Ermenistan'la da iyi ilişkiler kurmaya çalışan ve bu bağlamda Dağlık Karabağ sorunuyla tarafsız kalan İran'ın bu tutumu da Azerbaycan tarafından soğuk karşılandı (Zarifian, 2009). Bu bağlamda Azerbaycan tarafında Şiilikten, İran tarafında ise Türklükten kaynaklanan bir güvensizlik ve buna bağlı sorunlar, Hazar kaynaklarının kullanımı ile birlikte iki ülke arasındaki potansiyel anlaşmazlık konularını oluşturuyordu.

Batı dünyası ile ilişkiler Elçibey'in kısa süreli iktidarında çok büyük bir yer tutmadı. Daha çok ABD üzerinde yoğunlaşan ilişkilerin kaynağı asıl olarak petrol kaynakları ve Karabağ sorunu idi. Azerbaycan'ın iyi ilişkiler kurma yönündeki çabalarına rağmen ABD'deki güçlü Ermeni lobisi Karabağ sorunuyla ABD kamuoyunu ve karar alıcılarını yönlendirmeyi başardı ve mağdur durumdaki Azerbaycan saldırgan muamelesi gördü. 24 Ekim 1992'de ABD eski Sovyet Cumhuriyetlerinde demokrasinin ve insan haklarının desteklenmesi için bir Özgürlüğe Destek Yasası (Freedom Support Act) kabul edildi. Bu yasa ile söz konusu devletlere ekonomik yardım öngörülüyordu. Bu yasadan diğer devletlerin faydalanmasına rağmen Azerbaycan, ABD'deki Ermeni diasporasının lobi faaliyetleri sonucunda, Ermenistan'a ve Dağlık Karabağ'a ambargo uyguladığı gerekçesiyle bu yardımdan mahrum bırakıldı. 907 Sayılı Ek Madde hükümlerine göre ABD'nin Azerbaycan'a yardım yapması mümkün değildi (Cabbarlı ve Abdullayeva, 2009: 80-81).

Genel olarak Rusya'ya ters bir politika izleyen Elçibey, Karabağ sorununun politik çözümü için de konuyu uluslararası gündeme taşımaya ve bu şekilde konuyu Rusya'nın etkisinden kurtarmaya çalıştı. Türkiye aracılığı ile konuyu NATO Konseyi'ne taşıırken uluslararası arenada asıl ağırlığı ise AGİK'e verdi (Taşkiran, 1995: 166). Dönemin Dışişleri Bakanı Tefik Asimov'a göre AGİK ilkeleri Azerbaycan'ın çıkarlarına uygundu ve Azerbaycan sorunu bu kurum aracılığıyla çözülmesini tercih ediyordu (Azadlıq'tan aktaran Cafersoy, 2001a: 80). Konunun AGİK'e taşınmasının o dönemde dile getirilmeyen bir başka sebebi de Karabağ sorunuyla Ermenistan'a yakın olan Rusya'nın AGİK içerisinde ABD ile dengelenmek istenmesi olmuştur (Cafersoy, 2001a: 100). Rusya'ya karşı ABD'nin dengeleyici rolünden faydalanmak genel olarak iyi bir fikir olabilirdi ama Ermeni lobisinin bu denli etkili olduğu bir ülkenin Karabağ sorunuyla Azerbaycan lehine net bir sonuç almaya yönelik bir müdahalesini beklemek gerçekçi değildi.

Rusya'ya karşı kendisine Batı'dan destek arayan ve Rusya'nın Azerbaycan'daki etkisini kırmaya çalışan Elçibey yönetimi petrolü de bir araç olarak kullandı. Zaten Azerbaycan zengin petrol kaynaklarına sahip olmasına rağmen kendi petrolünü üretecek mali ve teknolojik güce sahip değildi. Azerbaycan yönetimi petrol alanlarının işletilmesi ve petrolün pazarlanması için Batılı şirketlerle görüşerek Ekim 1992'de oluşturulan konsorsiyumda işletme hakkını İngiliz ve Amerikan şirketlerine verdi. Mayıs 1993'te ortak işletimi düzenleyen altı anlaşma imzalandı. Haziran ayı içinde Londra'da devam edecek olan ve Elçibey'in de katılması planlanan görüşmeler ise 4 Haziran darbesi nedeniyle gerçekleşmeyecekti (Cafersoy, 2001a: 146-147).

4. Haziran Darbesi Ve Aliyev'in Devlet Başkanı Olması

Azerbaycan, tarihinde Müslümanların kurduğu ilk cumhuriyete sahip olsa da demokrasi kültürünün yerleştiği bir ülke olduğu söylenemezdi. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti çok kısa bir süre yaşayabilmiş, arkasından da yetmiş yıllık bir komünizm dönemi gelmişti. Bugünkü Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Elçibey'in açık ve serbest bir seçimle işbaşına gelmesi demokrasi adına sevindirici bir durumdu. Ancak Azerbaycan'ın oturmamış siyasi yapısı, Ermeni ilerleyişi ve Elçibey'in dengelere dikkat etmeyen politikasının bir araya gelmesiyle Azerbaycan'da bir darbe ortamı oluştu.

Aslında Elçibey iktidarının ilk dönemlerinde Azerbaycan Ordusu Karabağ'da başarılar elde etmeye başlamıştı. Hatta Karabağ ile Ermenistan arasında bağlantıyı sağlayan Laçın Koridorunu ele geçirme planları yapılıyordu. Ancak bu noktada emir komuta zincirinde sorunlar baş gösterdi. Sorunların arkasında Savunma Bakanı Rahim Gaziyeve ve Albay Suret Hüseyinov vardı. Sovyetler Birliği döneminde bir fabrikasının idarecisi olan Hüseyinov, bağımsızlık sürecinde önemli ekonomik güç elde etmiş ve bu gücüyle çevresine topladığı milis kuvvetlerinin başına, kendi kendine verdiği, Albay rütbesi ile geçmişti. Hüseyinov iki-üç bin civarındaki asker sayısıyla çok büyük bir güç gibi görünmese de Karabağ ile Ermenistan arasında Azerbaycan kontrolünde kalan tek şehir olan Kelbecer'i elinde tutmasına bağlı olarak önemli bir pozisyondaydı. Şubat 1993'te hükümetin milis kuvvetleri resmi ordu çatısı altında toplamaya çalışması ve bu sırada Ermeni saldırılarının başlaması Azerbaycan politik hayatında önemli etkilere sebep oldu. Karabağ üzerinden değil de doğrudan Ermenistan üzerinden Kelbecer'e saldırıya geçen Ermeniler karşısında Hüseyinov, Bakü'nün emirlerini dinlemeyerek ağır toplara sahip kuvvetlerini geri çekti. Bu açık itaatsizlik ve ihanet karşısında Elçibey uzun zamandır sadakatleri şüpheli olan Hüseyinov ve Savunma Bakanı Gaziyeve'yi görevden aldı. Hüseyinov emrindeki milislerle birlikte yine itaatsizlik suçlamasıyla yönetiminin görevden alındığı Gence şehrine gitti. Azerbaycan ordusundaki bu çözülme sonucunda Ermeni kuvvetleri neredeyse hiçbir çarpışmaya girmeden hızlı bir şekilde ilerlemeye başladı (Cornell, 2010: 60-77).

Cephede bu gelişmeler yaşanırken cephe gerisinde de durum iyi değildi. Hükümet içinde de Elçibey'e tam destek yoktu ve Elçibey gittikçe daha da yalnız kalıyordu. Son derece dürüst bir lider olarak tanınan Elçibey'in çevresindeki birçok kişi onun bu özelliğini paylaşmıyordu. Kamuda şeffaflığın, hukukun ve düzgün işleyen bir yargı sisteminin olmadığı ülke yolsuzluğa batmış vaziyetteydi. Ekonomi dibe vurmuş, enflasyon binli rakamlara çıkmıştı. Lezgiler ve Talişler Karabağ için savaşmak istemiyor, özerklik istiyorlardı. Bütün bu problemler hükümeti adeta çalışamaz hale getirmişti (Cornell, 2010: 60-77).

Diğer taraftan Elçibey'in milliyetçi politikası Türkiye'den, en azından aynı derecede, karşılık bulmadı. Özellikle Türkiye'den destek beklenen Karabağ sorununda Türkiye etkili bir politika takip edemedi. Karabağ konusunda diplomatik girişimlerde bulunulduysa da sürekli olarak "dünya ile birlikte hareket edeceğiz" vurgusunun yapılması Ermeniler açısından cesaretlendirici oldu. Buna ek olarak o sırada gıda ve enerji sıkıntısı çeken Ermenistan'a Türkiye'nin 100 bin ton buğday vermesi, hatta bir elektrik enerjisi transferi anlaşması imzalaması Azerbaycan kamuoyunu hayal kırıklığına uğrattı (Elekdag, 1993). Dış politikasını Türkiye'ye endeksleyen Elçibey'e yönelik halk desteği açısından bu durumun son derece sorunlu olduğu ortadaydı.

Ancak bütün zorluklara rağmen yukarıda da belirtildiği gibi Elçibey yönetimi Rus askerlerinin Azerbaycan'dan çekilmesi konusunda oldukça kararlıydı. Nitekim 24-

25 Mayıs 1993'te Rus askerleri Azerbaycan'ı terk ettiler. O tarihte henüz hiçbir eski SSCB toprağından, hatta Almanya'dan Rus askerleri çekilmemişti. Rus 104. Piyade Alayı çekilirken silahlarını Hüseyinov'a bıraktı. Bu silahlarla daha da güçlenen Hüseyinov 4 Haziranda Gence'de isyan başlatarak Meclis Başkanı İsa Gamberov ve Başbakan Penah Hüseyinov'un istifasını istedi. Aksi takdirde Bakü'ye yürüyecekti (Cornell, 2010: 60-77). Suret Hüseyinov'un ultimatomu üzerine 7 Haziranda Başbakan Penah Hüseyinov istifa etti. Azerbaycan Dışişleri Bakanı Tevfik Kasımov ve Türk basınının önemli isimleri isyanın bir Rus tezgâhı olduğu konusunda hemfikir. Tabii bu iddia Rusya tarafından yalanlandı ama Suret Hüseyinov'un askerlerinin Gence'yi SSCB bayraklarıyla donatması iddiayı destekliyordu (Şimşir, 2011: 561-562). Rusya askerlerini çekmiş ama yerlerine işbirlikçilerini bırakmıştı. Rusya için Azerbaycan kolayca vazgeçilebilecek bir ülke değildi.

Olaylar artık durdurulamayacak boyuta gelmişti. Kan dökülmesini istemeyen ancak iktidarı Moskova yanlısı olduğunu bildiği Suret Hüseyinov'a bırakmak da istemeyen Elçibey, Haydar Aliyev'i Bakü'ye davet etti. Ancak Elçibey, Aliyev'e karşı mevcut pozisyonunu koruyamayacaktı (Erkin, 2013: 8) Bakü'ye gelen Aliyev 15 Haziran 1995'te Azerbaycan Yüksek Sovyeti'nin başkanlığına seçildi. Gelişmelerden tatmin olmayan Suret Hüseyinov 17 Haziran'da Elçibey'in istifa etmemesi halinde Bakü'ye yürüyeceğini duyurdu. Aynı gün yaptığı toplantıda hükümete bağlı görünen askerlerin de Hüseyinov'a karşı mevcut hükümeti koruma niyetinde olmadığını anlayan Elçibey 18 Haziran sabahı Bakü'yü terk ederek doğum yeri olan Nahcivan'a gitti. Resmi olarak cumhurbaşkanlığından istifa etmemişti ama bir daha geri gelemeyecekti (Şimşir, 2011: 564, 569). İsyancı askerlerin kontrol altına aldığı Bakü'ye dönemeyen Elçibey'in bütün yetkileri 24-25 Haziran gecesi toplanan Milli Meclis'in kararıyla alınarak Meclis Başkanı Haydar Aliyev'e devredildi. Her ne kadar Elçibey tarafından tanınmasa da bu kararlar birlikte Azerbaycan'da Elçibey dönemi sona erdi.

5. Aliyev'le Azerbaycan'da Dönüşüm

Elçibey'in ardından ülkede kontrolü yavaş yavaş ele alan Aliyev'in geçmişine bakıldığında, Elçibey'in aksine, politikada oldukça tecrübeli olduğu görülür. Mayıs 1923'te Nahcivan'da doğan Haydar Aliyev 1939 yılında başladığı Azerbaycan Sanayi Enstitüsü'nü savaş sebebiyle tamamlayamadı. İdarecilik kariyerine Nahcivan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti İçişleri Halk Komiserliği'nde bir bölümün başkanı olarak başlayan Aliyev 1944 yılından itibaren devlet güvenlik teşkilatı için çalıştı. 1957 yılında Azerbaycan Devlet Üniversitesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. 1967 yılında Azerbaycan SSCB Bakanlar Kurulu altında çalışan Devlet Güvenlik Komitesi'nin başkanı oldu ve korgeneralliğe terfi etti. Aliyev 1969 yılında Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi Birinci Sekreteri seçilerek Azerbaycan'ın en üst yöneticisi oldu. 1982 yılı sonunda SSCB Politbüro üyeliğine seçilerek SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı Birinci Yardımcısı olan Aliyev, 5 yıl boyunca SSCB Yüksek Sovyeti Başkan Yardımcılığı görevini yürüttü.

Aliyev, SSCB'nin son dönemlerinde Gorbaçov yönetimi ile ters düşmeye başladı. Komünist Partisi'nin ve daha özelde Gorbaçov'un politikalarını protesto ederek 1987 yılında SSCB Yüksek Sovyeti Başkan Yardımcılığı görevinden istifa etti. Sovyet birlikleri tarafından gerçekleştirilen 20 Ocak 1990'da Bakü'de gerçekleştirilen katliama karşı Moskova'da bir açıklama yaparak sorumluların cezalandırılmasını talep etti. Dağlık Karabağ sorunundaki yaklaşımını eleştirdiği SSCB Komünist Partisi üyeliğinden 1991 Haziranında istifa etti. Nahcivan'a dönen Aliyev 1991 - 1993 yılları arasında Nahcivan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclisi Başkanlığı ve Azerbaycan Meclis Başkanlığı yaptı ("Biography").

Yukarıda Elçibey'e karşı düzenlenen darbe sonrasında Haydar Aliyev'in Meclis Başkanı seçilmesi ve kendisine Devlet Başkanı yetkilerinin verilmesi sürecine değinilmişti. Aliyev öncelikle içte konumunu güçlendirecek adımları dikkatli bir şekilde atmaya başladı. Bakanlar Kurulunu görevden alıp Suret Hüseyinov'u başbakanlık ve savunma bakanlığı görevlerine atadı. Ardından Temmuz 1993'te yapılan referandumda % 97 güvensizlik oyu ile Elçibey'in Cumhurbaşkanlığı resmi olarak sona erdirildi. Ekim ayında, Hüseyinov'un silahlı güçlerinin Bakü'de olduğu bir ortamda yapılan seçimle de kullanılan oyların %99'unu alan Haydar Aliyev Azerbaycan Devlet Başkanlığı görevine seçildi (Aslanlı ve Hesenov, 2005: 40).

Görüldüğü üzere Azerbaycan'da yönetimi ele almadan önce Aliyev'in uzun bir politika ve yönetim tecrübesi vardı. Yıllarca SSCB yönetim kademelerinde görev almış bir kişi olarak SSCB sonrası dönemde ortaya çıkan dengeleri de şüphesiz çok iyi biliyordu. Tarih eğitimi almış olmasının da buna katkı sağladığı düşünülebilir. Denge politikasına uygun bir şekilde ve Elçibey döneminde izlenen dış politikanın değiştiğinin bir göstergesi olarak, Aliyev iktidarının ilk günlerinde, 25 Haziran 1993'te yabancı petrol şirketleri ile görüşmelerin askıya alındığı açıklandı (Xalk Qezeti'nden aktaran, Aslanlı ve Hesenov, 2005: 89). Türkiye açısından bakıldığında önce olumsuz gibi görülen bu durumun öyle olmadığı sonradan ortaya çıktı. 20 Eylül 1994'te "Hazar Denizi'nin Azerbaycan Sektöründe Yer Alan Azeri, Çırağ ve Güneşli Yataklarında Petrolün Ortak İşlenmesi ve Pay Bölüşümü Hakkında Anlaşma" ile petrol payları yeniden düzenlendi ve Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na % 1,75'lik pay verildi. Nisan 1995'te bu pay % 6,75'e çıktı (Aslanlı ve Hesenov, 2005: 103). Azerbaycan'la Türkiye arasındaki petrol konusundaki işbirliği bununla sınırlı değildi. Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı ile Azerbaycan petrolünün Türkiye üzerinden taşınması konusunda "asrın projesi" olarak adlandırılan anlaşma 9 Mart 1993'te imzalandı (Aslanlı ve Hesenov, 2005: 103). Ancak Aliyev mimarlarından biri olduğu bu projenin 13 Temmuz 2006'da hizmete girdiğini göremeden vefat edecekti.

Bu dönemde Azerbaycan'la Türkiye arasındaki ilişkiler petrol alımıyla sınırlı kalmadı. Aliyev'in Şubat 1994'teki Türkiye ziyaretinde, bir gün içerisinde, değişik alanlarda ileri derecede işbirliğini amaçlayan 17 ayrı anlaşma imzalandı (Şimşir, 2011: 674). Sonraki dönemlerde Azerbaycan'la Türkiye arasındaki ilişkilerde önemli gelişmeler kaydedildi. İki ülke arasında daha önce genelde söylem düzeyinde ya da askeri uzman eğitimciler düzeyinde kalan askeri ilişkiler 10 Haziran 1996'da Ankara'da "Askeri Eğitim, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması" imzalanmasıyla daha sistemli bir hal aldı. Bu anlaşmanın ardından sonraki yıllarda askeri alanda işbirliğine yönelik anlaşmalar adeta birbirini takip etti ve 1997, 1999, 2000, 2001 yıllarında peş peşe imzalanan anlaşmalar gereğince Türkiye Azerbaycan'a hem askeri araç-gereç hem de eğitim hizmeti verdi (Aslanlı, 2011).

Yukarıdaki gelişmeler göz önüne alınarak Aliyev iktidarı dönemindeki Azerbaycan – Türkiye ilişkilerine genel olarak bakıldığında, gerçekte ilişkilerin kötü bir seyir takip etmediği, ancak Elçibey dönemindeki sıra dışı yakınlığa göre nispeten normalleştiği görülür. Özellikle Aliyev iktidarının yaklaşık ilk bir yıllık döneminin ardından ilişkiler oldukça iyi bir çizgide seyretti. Bunda iki ülke arasındaki kişilerden bağımsız yakınlığın yanı sıra Aliyev ile o dönemde Cumhurbaşkanı olan Süleyman Demirel arasındaki yakın şahsi ilişkinin de etkisi vardı. Sağlık sorunları yaşadığı dönemlerde sağlığını Türk doktorlara emanet etmesi de Aliyev'in Türkiye'ye duyduğu güvenin bir göstergesi oldu (Akyol, 1999).

Aliyev'in iktidara gelmesiyle birlikte Azerbaycan'da Rusya karşıtı sert politika terk edildi ve Aliyev, Rusya'nın bölge üzerindeki ilgi ve etkisini göz ardı

etmeden dikkatli bir denge politikası takip etti. Bu politikaya uygun olarak Aliyev iktidarının özellikle ilk dönemlerinde Azerbaycan, Rusya ile oldukça iyi ilişkiler geliştirdi. Rusya ile gelişen ilişkilerin Karabağ sorununa da olumlu etki edeceğine inanılıyordu. Bunun sonucunda Elçibey'in BDT karşıtı politikasına zıt bir şekilde Aliyev'in ilk icraatlarından biri 24 Eylül 1993'te Moskova'ya giderek BDT'ye katılım anlaşmasını imzalamak oldu (Cafersoy, 2001b: 301).

Takip edilen bu politika ilk başlarda olumlu sonuç verir gibi görünüyordu. Rusya'nın aracılığıyla Karabağ'da taraflar arasında 12 Mayıs 1994'te ateşkes sağlanmıştı. Aliyev her ne kadar Rusya ile ilişkileri geliştirme yoluna gittiyse de Rusya'nın Ermenistan'a verdiği desteği kısa vadede geri çekmeyeceğinin bilincindeydi. Bu nedenle olsa gerek Karabağ sorununun çözümü konusunda önceki dönemde başlatılan konunun uluslararasılaştırılması politikasını sürdürdü. Bu bağlamda AGİT Minsk Grubu nezdinde çalışmalar devam ettirildi. Görüşmelerde 1996'da daimi üçlü eş başkanlık sistemine geçilmesi ve böylece Rusya'nın yanı sıra ABD ve Fransa'nın eş başkan olmasıyla Rusya'nın baskın etkisi görece azaldı (Cafersoy, 2001b: 296, 299).

Elçibey döneminde Azerbaycan'la sorunlu ilişkileri olan bir başka devlet de İran'dı. Aliyev iktidarı ile birlikte takip edilen denge politikasına uygun olarak Azerbaycan – İran ilişkilerinde de yumuşama belirtileri görüldü. Aliyev, iktidarının ilk dönemlerinde İran'a yaptığı ziyaretlerle Azerbaycan'ın İran politikasının değiştiğini göstermek istemişti. Ancak İran tarafından bu politika değişikliğine aynı karşılığın verildiğini söylemek zordur.

Kasım 1994'te iki ülke arasındaki ilişkileri olumlu etkileyebilecek bir ihtimal ortaya çıktı. 11 Kasım'da İran'la Azerbaycan arasında yapılan anlaşmayla İran Milli Petrol Şirketi'ne Azerbaycan petrolünü çıkarıp taşıyacak uluslararası konsorsiyumda % 25 pay verilmesini öngören bir anlaşma yapıldı. Ancak Bakü'deki ABD Büyükelçisi açık bir şekilde İran'la yapılan anlaşmanın iptal edilmemesi halinde konsorsiyumda % 40 oranında pay sahibi olan ABD şirketlerinin konsorsiyumdan çekileceğini belirtti. Bunun üzerine Nisan 1995'te ABD'nin baskısıyla bu anlaşma iptal edildi. Bu karar İran yönetimini çok kızdırdı ve Aliyev'i Büyük Şeytan'ın kuklası olmakla suçladılar (Souleimanov ve Ditrych, 2007: 104).

Aliyev duygusal davranmayıp ilişkileri iyi tutma konusundaki kararlılığını göstererek İran'a Şahdeniz petrol alanında petrol çıkarma ve pazarlamada % 10'luk pay teklif etti. Bu alanda ABD'li şirketler yoktu. İran önce bu çağrışı samimiyetsiz olarak nitelendiriyse de sonrasında 1996'da anlaşma imzalandı. Bunun bir yıl sonrasında Lenkeran ve Taliş petrol alanlarında İran'a yine pay verildi. Ancak Azerbaycan'ın bu iyiniyetli yaklaşımı İran'dan aynı karşılığı göremedi. Özellikle Hazar Denizi'nin kullanımını sonraki yıllarda da iki ülke arasında bir sorun olmaya devam etti (Souleimanov ve Ditrych, 2007: 105). Ancak yukarıdaki bilgilerin de ortaya koyduğu gibi, bu sorunun devam etmesi Aliyev'in ilişkilerin iyileşmesi için son derece kararlı ve iyi niyetli bir çaba içinde olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.

Azerbaycan dış politikasında Haziran Darbesinin Batı dünyası ile olan ilişkilere etkisi daha çok Rusya ile olan ilişkilere bağlı olarak kendini gösterdi. Elçibey döneminde yüzünü Batıya dönen Azerbaycan, Aliyev iktidarı ile birlikte yüzünü Batıdan çevirmedi, ancak dış politikasını yürütürken Rusya'nın hâlâ çok yakınında olduğunu dikkate aldı. Batılı şirketlerin oluşturduğu petrol konsorsiyumunun iptal edilmesine bu yönden bakmak gerekir. Bu açıdan bakıldığı zaman Elçibey dönemi ile Aliyev dönemi arasında, Batı ile ilişkiler açısından bir kırılma olmadığı görülür.

ABD – Azerbaycan ilişkilerinde Aliyev iktidarının ilk yıllarında Azerbaycan'ın istediği yakınlaşma bir türlü gerçekleşemedi. Bunun en önemli sebebi yukarıda sözü edilen 907 Sayılı Ek Madde ile kendini çok net biçimde ortaya koyan Ermeni lobisinin faaliyetleri oldu. Her ne kadar ABD yönetimi içinde de bu maddeye karşı görüş bildirenler olduysa da sonuç değişmedi ve Azerbaycan uzun yıllar kendisi için çok önemli olan bu yardımdan mahrum kaldı. Yoğun çabalar sonucunda 1996 yılı Ocak ayında Temsilciler Meclisi bazı özel şartlarda Azerbaycan'a resmi yollardan yardım edilmesi konusunda Başkan'a yetki verdi. Ancak her ne kadar 11 Eylül saldırıları sonrasında Azerbaycan'ın terörlü mücadeleye verdiği destek sonucunda 907 Sayılı Ek Madde zamanla zamanla esnediyse de yürürlükte kaldı. Aliyev'in de belirttiği gibi asıl ihtiyaç duyulduğu zaman alınamayan yardımların bugün daha çok sembolik önemi kalmıştır (Aslanlı ve Hesenov, 2005: 202-229).

Aliyev'in yönetimi süresince takip edilen iç ve dış politika uygulamaları elbette tartışılabilir ancak bu dönemde Azerbaycan'ın daha istikrarlı bir dönem yaşadığına şüphe yoktur. Dış politikada Muttalibov tarzı açıkça Rus yanlısı bir politika izlemeyen Aliyev, Elçibey gibi tamamen Türkiye'ye endekli bir politika izlemekten de kaçındı. Bu iki ülke dışında da dengeli bir politika izleyerek Batılı ülkelerle ve İran'la iyi ilişkiler geliştirdi (Sancak, 2017: 694).

6.Sonuç ve Değerlendirme

SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan devletler içerisinde bağımsızlık sürecini en sıkıntılı şekilde yaşayan ülkelerin başında Azerbaycan gelmiştir. Diğer bazı ülkelerin de yaşadığı gibi içte ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklarla mücadele etmenin dışında Azerbaycan bir de Ermeni işgaline maruz kalmış ve topraklarının yaklaşık beşte birlik bölümünde kontrolü kalmamıştır. Zamanla siyasi ve ekonomik istikrar sağlanmışsa da Karabağ'daki işgal halen devam etmektedir.

Diğer eski SSCB devletlerinde olduğu gibi Azerbaycan da bağımsızlığını eski yönetici seçkinlerinin kontrolü altında kazanmıştır. Bağımsızlık, mevcut yönetime karşı verilen büyük bir mücadeleye dayanmamış, adeta günün şartlarının bir gereği olarak elde edilmiştir. Resmi olarak bağımsızlığın ilan edilmesi fiili bağımsızlığı hemen getirmemiş, Rusya'nın etkisinin azalması zamana yayılmıştır. Bu süreçte, Azerbaycan'ın bulunduğu coğrafi konum ve zengin petrol kaynakları üzerindeki kontrolünü devam ettirmek isteyen Rusya'nın açık ya da örtülü müdahalelerine maruz kalmıştır. Oldukça kısa süren Elçibey öncesi bağımsızlık döneminde bağımsız bir Azerbaycan dış politikası geliştirilememiştir.

Azerbaycan'da Ebülfez Elçibey'in iktidara gelmesi ciddi bir kırılma noktası olmuştur. Tam bir Türk milliyetçisi ve Rusya karşıtı olan Elçibey heyecanla giriştiği Azerbaycan'ı "Türkleştirme" politikasında tecrübesizliğinin kurbanı olmuş, dengelere aldırılmadan izlediği net politika sonucunda, bir yıllık kısa bir iktidarın ardından, tuhaf ve basit bir darbeye iktidardan düşürülmüştür. Bu çalışmanın yazarının "Elçibey nasıl biriydi" sorusuna Azerbaycanlı bir gencin verdiği cevap adeta Elçibey iktidarının tek cümlelik özeti gibidir: "Elçibey çok iyi bir kişiydi ama politikacı değildi".

Elçibey Batı'nın ilgisi ve Türkiye'nin gücü konusunda yanılmıştır. Azerbaycan'da demokrasi ve tam bağımsızlığın Batı için çok da önemli olmadığını, Türkiye'de ise o dönemde Azerbaycan'a müdahale edebilecek irade ve gücün bulunmadığını anlayamamıştır. Bu yanılıyla tamamen Türkiye'ye ve Türk milliyetçiliğine endekli bir politika izleyen Elçibey kendisine karşı düzenlenen

darbede yanında destek olarak, güçle desteklenmeyen sözlerden başka bir şey bulamamıştır.

Batı dünyasında özellikle ABD yönetimi Karabağ sorunundaki taraflı tutumuyla Azerbaycan'a bakışını açık bir şekilde göstermiştir. Dış politikada destek bulmak için petrolü bir araç olarak kullanmak belki iyi bir fikirdi ama Elçibey'in iktidar süresi bu politikayı sonuçlandırmaya yetmemiştir.

Elçibey'in ardından iktidarı devralan Haydar Aliyev ise Elçibey'in aksine SSCB döneminde değişik makamlarda bulunmuş tecrübeli bir politikacı olarak duygusal politikalardan uzak durmuş, ilişkilerinde güç dengesine dikkat etmiştir. Rusya'nın ve ABD'nin Ermenilere verdiği desteği gördüğü halde her iki güçle de iyi ilişkiler kurmaya gayret etmiştir. Özellikle Rusya ile kurmaya çalıştığı ilişki, ilk yurtdışı seyahati ile ve petrol işletimi konularında kendini belli etmiş ve Elçibey'le taban tabana zıt bir görüntü arz etmiştir. İran'a karşı da Elçibey'in kullandığı endişe verici söylemleri terk etmiş, daha yumuşak bir politikayı tercih etmiştir. Bu politikasını petrol paylarının dağılımında İran'a yer vererek de somut bir biçimde desteklemiştir.

Elçibey Azerbaycan'da Türk kimliğini ihya etmeye çalışmıştı. Aliyev'le birlikte bu politika terkedilerek Azerbaycanlılık kimliği öne çıkarılmaya başlandı. Bu politikanın dış yansıması Türkiye ile ilişkilerde kendini belli etti. Her ne kadar Aliyev de Elçibey gibi "Bir millet iki devlet" söylemine sahip çıkmışsa da ilişkilerde Elçibey döneminden farklı olarak iki egemen devlet bilinciyle hareket etmiştir.

Genel olarak Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan hem iç politikada hem dış politikada önceki döneme göre daha istikrarlı bir yapıya kavuşmuştur. Batı ile iyi ilişkiler kuran Azerbaycan, komşuları ile de iyi ilişkiler kurmaya gayret etmiştir. En büyük sorun olan Karabağ konusunda da diplomatik yöntemler tercih edilmiş ancak sorunun çözümü konusunda bir ilerleme sağlanamamıştır.

Kaynakça

- Akyol, T. (1999, 20 Ocak). Aliyev'in Sağlığı, Milliyet Gazetesi, 15.
- Armaoğlu, F. (t.y.). 20. Yüzyıl siyasi tarihi, İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Aslanlı, A. (2011, 22 Nisan), Türkiye - Azerbaycan Askeri İlişkileri - 2, <http://www.qafsam.org/page/244/az>, Erişim tarihi: 23.11.2013.
- Aslanlı, A. ve Hesenov, İ. (2005). Haydar Aliyev dönemi Azerbaycan dış politikası, 1. Baskı, Ankara: Platin Yayınları.
- Aydın, M. (2010), Kafkasya ve Orta Asya'yla ilişkiler. Baskın Oran (Ed.), Türk dış politikası 12. Baskı içinde (s. 366-439), Ankara: İletişim Yayınları.
- "Azeriler Ermeni'yle savaşmaz", (1990, 11 Ocak), Milliyet Gazetesi, 13.
- "Bakü'de siyasi hava gergin" (1992, 3 Ağustos). Milliyet Gazetesi, 6.
- "BDT'de Azerbaycan alarmı" (1992, 10 Haziran). Milliyet Gazetesi, 6.
- "Biography", Haydar Aliyev Vakfı, <http://www.heydar-aliyev-foundation.org/en/content/index/65/Biography>, Erişim tarihi: 31.12.2017.
- Brzezinski, Z. (1997). Büyük Satranç Tahtası, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Cabbarlı, H. ve Abdullayeva, V. (2009). Azerbaycan dış politikasının temel özellikleri (1991 – 2009), 21. Yüzyıl Dergisi, Ocak-Haziran 2009, 77-92.
- Cafersoy, N. (2001a). Elçibey dönemi Azerbaycan dış politikası, Ankara: ASAM Yayınları.
- Cafersoy, N. (2001b), Bağımsızlığın onuncu yılında Azerbaycan – Rusya ilişkileri", Avrasya Dosyası (Azerbaycan Özel), İlkbahar 2001, 7(1), 286-316.

- Cornell, S. E. (2010), Azerbaijan since independence, New York: M.E. Sharpe, Inc.
- Çin Halk Cumhuriyeti ve SSCB’de Reformlar (1988). Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi içinde, (s. 1660 - 1704), İstanbul: İletişim Yayınevi
- Durdular, E. (1995), “İran’ın Azerbaycan ve Ermenistan Politikası”, Avrasya Dosyası, 2(1), 124-135.
- Elekdağ, Ş. (1993, 27 Haziran), Şaşkınlığın daniskası. Milliyet Gazetesi, 13.
- Er, T. (2010), Azadlıktan Tiranlığa, Ankara: Sarkaç Yayınları.
- Erkin, B. (2013). The rise and fall of popular front of Azerbaijan: 1992-1993, TASAV, Dış Politika Araştırmaları Merkezi, Makale No: 3 / Eylül 2013.
- İran’dan Elçibey’e Suçlama, (1992, 29 Haziran), Milliyet Gazetesi, 6.
- Kohen, S. (1993, 14 Nisan). Özal – Hükümet Uçurumu. Milliyet Gazetesi, 7.
- Mollaer, F. (2004). Azerbaycan’da demokrasi ve geleceği üzerine bazı gözlemler, Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, (8) 2004, 63-78.
- Sancak, K. (2017), Aliyevler Örneğinde Azerbaycan Siyasetinde Devamlılık Ve İstikrarın Önemi, Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi: Türkistan Forumu III Bildiri Kitabı, Türkistan/KAZAKİSTAN.
- Souleimanov, E. ve Ditych, O. (2007). Iran And Azerbaijan: A Contested Neighborhood, Middle East Policy, Vol. XIV (2), Summer 2007, 101-116.
- Şimşir, B. (2011). Azerbaycan, 1. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Taşkıran, C. (1995). Geçmişten günümüze Karabağ meselesi, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Tellal, E. (2010). SSCB’yle ilişkiler. Baskın Oran (Ed.), Türk dış politikası içinde, (s. 158-166), Ankara: İletişim Yayınları.
- Ünal, Ö. F. (2000), Azerbaycan 1988-1995: Sancı, Kargaşa ve İktidar, Journal of Qafqaz University, Fall 2000, (8).
- Yunusov, A. (2003). Azerbaijan: The Burden of history – waiting for change. Anna Matveeva, Duncan Hiscock (Ed.), The Caucasus: Armed and Divided; Small Arms and Light Weapons Proliferation and Humanitarian Consequences in the Caucasus içinde, (s. 1-19). Safeworld report. <http://www.saferworld.org.uk/resources/view-resource/64-the-caucasus-armed-and-divided>. Erişim tarihi: 10.06.2016.
- Zarifian, J. (2009). Iran and Its Two Neighbours Armenia and Azerbaijan: Resuming Relationships under America’s Suspicious Eyes. Iran and The Caucasus, Volume 13 (2009), 383-400.
- URL, “Annual Statistical Bulletin 2016”, (2017), OPEC, www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/.../ASB2016.pdf, Erişim tarihi: 15.06.2017.
- URL, “Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi 24.02.2012 tarihli toplantı tutanağı”. <http://www.meclis.gov.az/?/az/stenoqram/301>, Erişim tarihi: 16.06.2017
- URL, “Doğal gaz üretimi” (t.y.), SOCAR, <http://www.socargas.com/socar-tarihce/>, Erişim tarihi: 15.05.2017.
- URL, “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu (1/363), <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c032/tbmm19032080ss0123.pdf>, Erişim Tarihi: 31.01.2017.